

Õiguskantsler Ülle Madise kõne kollokviumil

Eerik-Juhan Truuväli – tema ajastu ja tulevik

Tallinna Ülikoolis 11. märtsil 2020

Austatud õiguskantsler Eerik-Juhan Truuvälja kolleegid, õpilased, kaasteelised

Et rääkida Eerik-Juhan Truuväljast kui õiguskantsleri institutsiooni taastajast ja arendajast, tuleb alustada meie põhiseaduse saamisloost. On ju õiguskantsler meie põhiseadusliku võimude tasakaalu valemis üks oluline komponent ja Eerik-Juhan Truuväli oli suurepärase riigiõiguse eksperdina nii 1992. aasta põhiseaduse kui ka kogu meie õiguskorra taassünni juures.

Kogumikust „Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee“ nagu ka okupatsioonieelse õiguskantsleri Anton Palvadre esimesest tegevuse ülevaatest 1938. ja 1939. aasta kohta saab ametkonna kujunemisest päris meeoluliku pildi.

Peaaegu 30 aastat tagasi ei tekitanud õiguskantsleri institutsioon kaugeltki nii palju kirgi kui Vabariigi Presidendi volitused ja tema valimise kord. Üsna sujuvalt ja suuremate vaidlusteta libiseti üle ka plaanist taastada okupatsioonieelne olukord, kus õiguskantsler asus Vabariigi Presidendi juures ja hindas – tollast kõnepruuki kasutades –, „kas ametiasutiste tegevuses leidis seaduserikkumisi või tegevusetu olekut“, ning avaldas ka üldisemaid seisukohti (näiteks: „Kas Riigikontroll võib revideerida maakonnaomavalitsuste majanduslikku tegevust ainult riigisummade kasutamise alal ja ainult seaduspärasuse seisukohalt?“ või „Määruse kehtivuse küsimus, kui määruse aluseks olev seadus on kaotanud kehtivuse“).

Ametkonna taastamisel tuli professor Truuväljal nagu ta ametijärglastelgi vastata ikka ja jälle samadele küsimustele.

Head sõbrad

See, et õiguskantsleri ametkond on kujunenud tugevaks sõltumatuks institutsiooniks, on suures osas Eerik-Juhan Truuvälja ning mõistagi ta loodud ametkonna võimeka kollektiivi teene. Nii seadusetähe järgi kui ka praktikas on välja kujunenud mu meelet Eestile kasulik, optimaalse töömahu ja -korraldusega institutsioon. Ka tänapäeva Eesti riigikorralduses üks haruldasi asutusi, kus võetakse südameasjaks inimese mure lahendada, kui õiguskord vähegi lubab, mitte lihtsalt oma rida menetleda. Meie ametkonna inimesed saavad igal tööpäeva õhtul rõõmuga mõelda, kelle mure sai lahenduse, kuidas elu Eestis läks paremaks. See muidugi ei tähenda, et poleks neid pöördujaid, kes on pettunud, sest kohtu, arstide ega Riigikogu asemele me astuda ei tohi.

Mitmed põhiseaduse eelnõuga tutvunud ja selle kohta arvamust avaldanud väliseksperdid leidsid, et õiguskantsleri töökoorem on enneolematu. „No näidake mulle juristi, kes suudaks kogu seda tööd teha!“ hüüatas üks ekspert. Ilmselt retooriliselt.

Tagantjärele tarkusega saab öelda, et Eerik-Juhan Truuväli suutis küll ja ametijärglased niisamuti. Ülesandeid on juurdegi tulnud, tõsi, need kõik on enamasti kasulikuks lähtealuseks põhiseaduslikkuse järelevalvele – seda pidas institutsiooni olemasolu mõtteks, jõuolaks ja südameks ka Eerik. Kui põhiseadusvastane pole ainult ametniku tegu, vaid ka selle aluseks

olev norm, ongi see vaja vaidlustada! Kui seda õigust poleks, taanduks inimestele kasulik institutsioon mõjutuks nutuseinaks.

Ja, mis kõige tähtsam, Truuväli lõi oma töö ja tegevusega standardi, millega on vähemasti siiani mõõdetud kõiki tema ametijärglasi.

Iseseisvuse taastamise segadiku haldamine, põhiseaduse sisu ja mõtte hoidmine, inimeste vabaduste ja õiguste (ja õigluse!) kaitsmine koos kodanike järkjärgulise sisseelamisega demokraatliku õigusriigi argipäeva moodustaski õiguskantsler Truuvälja mänguvälja. Ta toimetas seal jõuliselt ja vajadusel ka loominguliselt. Kui vaja, siis kasutas ka „reljeefseid“ sõnu, nagu tänapäeval tavatsetakse öelda.

Põhiseaduse järgi peab õiguskantsler kord aastas Riigikogu ees põhjaliku ülevaatekõne ja vastab rahvaesindajate küsimustele. Õiguskantsler Truuvälja ettekannetest ja vastustest vaatab vastu kogu me viimase veerandsajandi õigusloome ilu ja valu. Soovitan neid stenogramme lugeda. Üks rahvaesindaja võttis Truuvälja esimese ametiaasta kõne kokku sõnadega: „Aitäh teile, härra õiguskantsler, kahetunnise järeleaitamiskursuse eest!“ Loodan, et see oli öeldud siiralt, mitte ironiliselt.

Neist ettekannetest joonistub selgesti välja ka vajadus, miks soovis professor Truuväli lisada õiguskantsleri põhiseaduslikkuse järelevalve rollile ombudsmani ehk õigusvahemehe oma. Sest seadused ja määrused ja kohaliku võimu õigusaktid võisid ju olemas ja põhiseadusega kooskõlas olla, ent niinimetet lihtsat inimest ei kaitsnud ametnike meelevalla eest ametlikult keegi. Halduskohtusse ju kõike kaevata ei saa ega kaevata.

Mu kolleeg ja Truuvälja kunagine asetäitja Aare Reenumägi meenutas selle ettekande tarvis üht lugu, mille täpsemad detailid ja isikuandmed jätan enda teada. Lugu ise oli selline, et 1990ndate keskel tekkis segane lugu kalapüügiseaduse normide ja püügieeskirja kooskõlaga. Ju seal said kokku poliitilised huvid, ametkondlik saamatus ja ilmselt ka kellegi äri. Eesti kalavetele oleks tulnud väga sogane aeg. Kes tohib püüda, millal, kus, kui palju jne. Valitsus muudkui arutas ja vaidles, kokku vist neli korda.

Mida tegi Truuväli? Ta kutsus kohale vastutavad ministrid ja ametnikud ning võttis ette ministeeriumis ette valmistatud paberid. Kuulas ära arvamused ja plaanid. Seejärel dikteeris Truuväli kohapeal vajalikud normid ning lisas ka kuupäeva, mis ajaks tuleb töö ära teha. See kõik võttis aega pool tundi. Minister ja kõrged riigiametnikud võtsid mapid kaenlasse ja läksid parlamenti. Kõik sündiski nii, nagu Truuväli ütles.

Jah, me teame, et õiguskantsler aktiivselt seaduste loomises ei osale. Ei tohigi. Aega selleks ka ei oleks. Küll aga tajus Truuväli väga täpselt ära hetke, kui vanker hakkas kraavi kiskuma ja siis ta ka talle omase otsustavusega sekkus. Palju kahju ja segadust jäi sündimata, muu hulgas ka Eesti riigi usaldusväarsusele ja tõsiseltvõetavusele. Ja need asjad olid Truuväljale tähtsad.

On tähtsad ka mulle. Kuigi õnneks sellisel kujul need asjad Eesti riigis enam ei käi. Kuigi kalapüügieeskirjaga on mõnikord segadusi siinamaani. Minagi olen pidanud paluma seadusandjal mõista, et iga jurist võib olla kalur, aga iga kalur ei pea olema jurist ja paadis seaduses ja eeskirjas näpuga rida ajama, kui eeskiri ütleb, et kehtib niivõrd, kuivõrd seadus ei näe ette teisiti.

Hando Runnel arvas Põhiseaduse Assamblees, et „õiguskantsler“ on me keeleruumile ehk võõravõitu termin. Parem oleks „seadusesilm“.

Tänu Truuväljale see silm säras. 1990ndate teisel poolel käis justiitsministeeriumis koos põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjon, mis pidi analüüsima meie tollal veel üsnagi noore põhiseaduse sätete elujõudu. Et Truuväli oli vahepealsete aastatega oma institutsionaalse rolli väga veenvalt välja joonistanud, polnud puudu neistki, kes erinevate demagoogiliste käikudega üritasid õiguskantsleri volitusi kärpida: võtta temalt õigus pöörduda Riigikohtusse, osaleda ja võtta sõna valitsuse istungitel.

Neile vastas Truuväli talle omase otsekoheusega, tsiteerin komisjoni protokoll: „Kui Põhiseaduse Assamblee otsustas, et temast tehakse õiguskantsler, mitte ombudsman, siis teie praegu püüate hobusest teha lehma.“ Kadunud Heinrich Schneider ja Tiit Käbin ning tollane justiitsminister tõdesid, et nii hästi Eestis asjad veel ei ole, et inimesed ei vajaks tõhusat kaitset ja põhiseaduse täitmine laiaulatuslikku järelevalvet. Õiguskantsleri tiivad jäid tookord murdmata ja õnneks on hilisemadki katsed töökorras institutsioon teovõimetuks muuta seni liiva jooksnud.

Elu on kinnitanud, et Truuvälja loodud institutsiooni ja ametkonna katuse alla mahuvad ära nii õiguskantsler kui ka parimas Põhjamaade tähenduses ombudsman. Lisaks ka lasteombudsman, inimõiguste edendaja, puuetega inimeste õiguste kaitsja. Ja kinnistes asutustes viibivate inimeste õiguste kontrollija. Ja järelevalveta järelevalvataja. Töid, mida paljudes riikides teevad eri ametnikud, saab teha ka ühe katuse alt. Tulemus on süsteemsem ja selgem. Raha ja inimesi hoitakse samuti kokku. Eriti viimaseid ei ole meil ülearu.

Kõik see poleks saanud võimalikuks, kui taastatud Eesti Vabariigi esimeseks õiguskantsleriks poleks saanud Eerik-Juhan Truuväli - väljapaistev riigiõiguse korüfee.

Täna teid.